

Натисніть тут, щоб

КУПИТИ КНИГУ НА САЙТІ

або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

Серія «Ім'я на обкладинці»

Випуск 1

СЕРГІЙ СИНЮК

Тисячоліття волинської книжності

УДК 82.09
ББК 94я44
СЗ8

Серію «Ім'я на обкладинці»
засновано 2016 року.

Синюк С.

СЗ8 Тисячоліття волинської книжності :
літературознавчі лекції / С. Синюк. —
Тернопіль : Навчальна книга —
Богдан, 2016. — 288 с. —
(Серія «Ім'я на обкладинці». Випуск І.).

ISBN 978-966-10-4599-5 (серія)

ISBN 978-966-10-4595-7

УДК 82.09
ББК 94я44

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавця.*

ISBN 978-966-10-4599-5 (серія)
ISBN 978-966-10-4595-7

© Синюк С.Я., 2016
© Навчальна книга —
Богдан, 2016

Мирославу Загорському

Кілька слів до читача

«До Т. Шевченка українському народові кілька тисяч років не було чого читати. Та й Шевченка народ читати не міг, бо був неписьменний до середини 1920-х років». Отак безапеляційно висловився учасник однієї з дискусій на «Фейсбуку».

«Це ж з якого терикона треба було гепнути, щоб не помітити багатства літератури княжої доби, книжників Ренесансу, барокової пишноти...» — подумалося відразу. Інтуїція не підвела: учасник дискусії виявився доцентом Донецького університету. Втім, стан обізнаності з давнішою нашою літературою не вельми залежить від географії — і на ультрапатріотичному заході країни ситуація не набагато краща. Даються взнаки зусилля радянської школи, де, за влучним висловом Антона Санченка, «був суцільний «Бежин луг» від другого класу по десятий», а «древнерусская» література, починаючи від «Повісті минулих літ», плавненько звертала до протопопа Аввакума.

Знахабніти до кінця й оголосити, що української літературної традиції тривалістю що-

найменше в кілька сотень років «не було, нет і бить не может», радянській освіті заважали слова канонізованого радянською-таки системою Івана Франка: «Ми не повинні забувати, що й перед Котляревським у нас було письменство і були писателі». Але отих, згаданих Каменярем, «писателів» згадували здебільшого побіжно-факультативно, перевидавали без перекладу, давньокнижною важкозрозумілою мовою. Тому й склалася в Україні нетипова для Європи ситуація. Чосер і Шекспір, Лопе де Вега й Сервантес, Корнель і Расін, Ганс Сакс і Еразм Роттердамський для наших сусідів по континенту — цілком актуальна класика. Імена їхніх сучасників, що жили й творили в Україні, назве заледве один українець із сотні. А знайомством із їхніми творами може похвалитися один із тисячі.

Уже чверть століття автор цих рядків займається історією волинської книжності як комплексу літературної творчості, книговидання та книгорозповсюдження. Ґрунтовні наукові монографії на дану тему, сподіваюся, ще попереду. А ця книжечка не претендує на повноту. Її мета — вказати дорогу до невеликої, проте значної частини незнаних досі скарбів української літератури.

Онук Мономаха (князь Ізяслав Мстиславич і його книжники)

Щось є знакове в тому, що російські фахівці інформаційної війни та їх тутешні підспівувачі впродовж попередніх десятиліть намагалися експлуатувати тему виключно галицького походження українського державництва та популярності ідеї незалежності України виключно в Галичині. Простіше спекулювати темою іноземних навіювань, та «проіскав австрійськава ґенштаба» на прикладі одного регіону, який до того ж перебував довший час по різні боки державного кордону з іншими регіонами України. Легше пояснювати українській, а то й власній аудиторії, що проукраїнському, а у варіанті московського агітпропу — антиросійському світогляду років сто п'ятдесят, і поширений він на відносно невеликій території, яку порядні, чемні, «младшие братья» зможуть безбо-

лісно відкинути, повертаючись у благосні обійми «суверенно-демократичної» Росії.

Проте нам не варто забувати, що Москва мала на території сучасної України потужну протидію... ще з часів свого заснування. І сьогодні як ніколи актуальною виглядає ця історія майже дев'ятсотлітньої давності — історія протистояння засновника Москви Юрія Долгорукого і волинського князя Ізяслава Мстиславича.

***

Щонайменше нерозумно розпочинати життєпис людини, котра належала до правлячої династії, з моменту її народження. Надто багато векторів розвитку її долі та передумов конфліктних ситуацій, через які їй належить пройти, закладають попередні роки, десятиліття, а то й покоління. Це стосується й волинського князя Ізяслава Мстиславича. Ті вузли, які йому довелося розв'язувати, а то й розрубувати, затягнулися намертво ще при його дідові.

1094 року Володимир Всеволодович Мономах поступився належним йому великокняжим київським столом і як компенсацію отримав від київського князя Святополка друге місто Русі — Чернігів. Проте і звідти він відступив під тиском Олега Святославича, котрий привів під стіни Чернігова половців. У Чернігові започаткувалась династія Ольговичів і стала на шлях протистояння з іншими руськими землями, передусім — із Києвом.

1096 рік. Протистояння Чернігова з Києвом та Переяславом призводить до першого масштабного воєнного зіткнення.

1097 рік. З ініціативи Володимира Мономаха проходить Любецький з'їзд князів. Формуються так звані «отчини». Чернігівська земля дістається Олегові Святославичу та двом його братам.

Проте порозуміння і братолюбія князям-учасникам з'їзду не вистачило навіть до кінця року. Давид Ігорович, котрий княжив тоді на Волині, за мовчазної підтрим-

ки великого князя Київського ув'язнив та осліпив очільника династії Ростиславичів. Про це оповідає «Повість про осліплення князя Василька Теробовлянського», котра увійшла до «Повісті минулих літ» під тим же 1097 роком. Гостросюжетну гіпотезу її походження запропонував і аргументував Борис Рибаків.

Спростовуючи давніше припущення О. Шахматова про те, що Василь був «галицьким попом», духівником князя Василька Ростиславича, Рибаків зараховує автора повісті до кола волинського боярства. Василь заприятелював із Володимиром Мономахом ще тоді, коли останній замолоду певний час княжив у Володимирі Волинському. Згодом Мономах, уже як переяславський князь, претендує на київський стіл. А боярин Василь, залишившись на Волині, змушений служити князям зі стану противників Мономаха — Святополку Ізяславичу Київському, а можливо, і Давиду Ігоровичу Волин-

ському. Проте, ставши очевидцем змови цих князів та їх злочину — осліплення Теробовельського князя Василька Ростиславича, — пише про події 1097 року повість, яка через двадцять років (коли Великим князем Київським був Володимир Мономах) була включена до складу «Повісті минулих літ». На думку Рибаківа, «це робить вельми ймовірним припущення, що повість *була замовлена* (курсив автора — С. С.) Володимиром Мономахом». Причина замовлення для дослідника очевидна: «У складному калейдоскопі княжих усобиць, змов, кривоприсяжництва, порушень таємних угод феодальним верхам важко було простежити хід справ чи зрозуміти їх істинні причини. З'являється необхідність реєстрації клятв та їх порушень; таємне іноді вигідно зробити явним, провину ворога чи супротивника важливо задокументувати.

Літопис стає *засобом впливу* (курсив автора — С. С.) на суспільну думку, юри-

дичним виправданням у складних ситуаціях, звітом князя у своїх патріотичних справах.

Володимир Мономах... запровадив нововведення у літописну справу. Онук його Ізяслав Мстиславич залишив нам найбільш блискучі зразки такого особистого княжого літописання, але початок поклав саме Мономах».

Розвиваючи свою гіпотезу далі, Б. Рибаків висловив припущення, що саме волинський книжник Василь, потрапивши до Києва після утвердження Володимира Мономаха на київському столі, був упорядником найбільш повної редакції «Повісті минулих літ». Утім, «головною фігурою в переробці грандіозної праці Нестора», на думку Рибаків, «був сам великий князь Володимир Мономах, який давно вже заготовляв матеріали для майбутнього свого літопису».

Цікаво, що відзначена Рибаківим традиція використання книжних текстів як

аргументів у юридичних дискусіях та особливої уваги осіб правлячої князівської династії до книги і книжності збереглася у волинському відгалуженні Мономахової династії до XIII століття і сягнула кульмінації при дворі князя Володимира Васильковича, про що буде сказано більш детально в одній із наступних книг серії.

1113 рік. Після смерті київського князя Святополка у «матері городів руських» спалахує широкомасштабне повстання. Щоб «утишити» його, великокняжий стіл займає найпопулярніший князь Русі — героєм походів на половців Володимир Всеволодович Мономах.

1115 рік. Смерть Олега Святославича.

1119 рік. Мономах приєднує до своїх володінь Волинське князівство і робить його доменом своєї династії.

1125 рік. Смерть Володимира Мономаха. Його син Мстислав отримує в спадок державу, співмірну за площею та населенням із Священною Римською імперією —

усі руські землі за винятком галицьких міст, відданих нащадкам князя Ростислава Тмутороканського, і Чернігівщини.

1128 рік. У Чернігові спалахує міжусобна війна. Всеволод Ольгович, син Олега Святославовича, виганяє з княжого столу дядька — Ярослава Святославовича. Всеволод — зять Мстислава Володимировича і київський князь, розраховуючи на майбутню лояльність зятя, порушує раніше укладений з Ярославом договір — і підтримує Всеволода. Мстислав реанімує майже добитого батьком противника власної династії і повертає його на політичну арену найвищого рівня.

1132 рік — помирає Мстислав Володимирович. Розгортається конфлікт за великокняжий київський стіл між його братами: Ярополком Володимировичем (спадкоємцем, призначеним самим Мстиславом) і Юрієм Долгоруким.

1139 рік — помирає Ярополк Володимирович. Скориставшись розбратом серед

нащадків Мономаха, Всеволод Ольгович захоплює Київ.

1146 рік. По смерті Всеволода Ольговича Київ займає син Мстислава Володимировича, онук Мономаха Ізяслав. Його дядько, наймолодший син Мономаха, сусдальський князь Юрій Долгорукий утворює коаліцію з Ольговичами. Міжусобна війна охоплює всю південну Русь і триває до 1151 року. Протистояння цих двох нащадків Мономаха — не проста суперечка за великокняжий стіл у Києві. Це точка біфуркації, як тепер модно казати. Війна за шлях, яким мала піти Русь у наступні століття.

Юрій Долгорукий був шостим сином Великого князя Київського Володимира Мономаха. Ізяслав Мстиславич — сином старшого сина того ж таки Володимира. Нас не повинно дивувати те, що нащадки одного роду вели не тільки настільки різну політику, але й стали яскравими виразниками настільки різних ментально-

стей. Молодші сини великих князів отримували свої уділи ще в підлітковому віці, державницьке мислення в них формували не стільки батьки, скільки вихователі та дорадники з числа місцевого земельного боярства. У випадку з Юрієм Долгоруким ситуація ускладнювалась ще й тим, що в Ростовському князівстві, де він почав правити мало не з дванадцяти років, окрім місцевих сепаратистських настроїв, сильними були й половецькі впливи. А з перенесенням столиці з Ростова до Суздаля ситуація значно погіршилась. До того ж і дружиною Юрія Долгорукого стала половчанка.

Василь Татищев, якого самі росіяни вважають основоположником своєї історичної науки писав про Юрія «сей великий князь був зросту немалого, товстий, лицем білий, очі не вельми великі, ніс довгий і скривлений, борода мала, великий любитель жінок, солодкої їжі і пиття; більше про веселощі, аніж про держа-

воправління і військо думав, але все це було під орудою бояр і порадників... Сам мало що робив, все більше діти (ймовірно, слово вжите у значенні «молодші дружинники» — прим. авт) і князі союзні...». Тобто, потрапивши в молодому віці княжити в Суздаль, Юрій досить скоро став ще більшим суздальцем, аніж його бояри, повністю ізолювавшись від загальноруських цінностей і використовуючи ситуацію виключно для власних дрібних інтересів. Російський вчений Михаїл Присьолков дає таку характеристику князям-суперникам: «Юрій в протилежність Ізяславу не може бути названий борцем за продовження Мономахової традиції. Ізяслав зберігає і в скрутному становищі своєму більш широкий політичний світогляд. Домагаючись Києва, він намагається стати на чолі всіх князів руських, «держати» всю братію свою і весь рід свій у правді, щоб вони їздили по ньому з усіма своїми полками, а боротьба з Юрієм для нього

неминуча, бо незалежна і ворожа суздальська сила загрожує впливу його в Новгороді і служить опорою ворожим елементам Чернігівщини... Сукупність звісток про діяльність Юрія Володимировича веде до висновку, що у нього не пов'язувалося з володінням київським столом будь-яких широких позитивних завдань».

Юрій у кривавому конфлікті між нащадками Мономаха та чернігівськими князями Ольговичами спершу підтримав ворогів свого роду, а потім і очолив цю химерну коаліцію. Власне з нею і пов'язана перша писемна згадка про Москву: «Пішов Юрій пустошити Новгородську волость, і прийшовши, взяв город Новий Торг і Мсту всю взяв. А до Святослава (Чернігівського) приставши, Юрій повелів йому Смоленську волость пустошити. Святослав захопив голядь у верхів'ї Поротви, і таким чином набрала здобичі дружина Святославова. І, приславши, Юрій сказав: «Прийди до мене, брате, в Москву».